

Mäntsälän kunnan
varhaiskasvatuksen ja esiopetuksen
suunnitelma lapsen suojaamiseksi väkivallalta,
kiusaamiselta ja häirinnältä 2021

Sivistyslautakunta 9.11.2021

Sisällysluettelo

1 JOHDANTO	3
2 VÄKIVALLAN, KIUAAAMISEN JA HÄIRINNÄN EHKÄISYN JA PUUTTUMISEN KEINOJA VARHAISKASVATUKSESSA JA ESIOPETUKSESSA	4
Väkivallan ja häirinnän ehkäiseminen ja puuttuminen.....	4
Kiusaamisen ehkäiseminen ja puuttuminen	5
Yhteistyö huoltajien kanssa	10
3 YKSIKKÖKOHTAINEN SUUNNITELMA LAPSEN SUOJAAMISEKSI VÄKIVALLALTA, KIUAAAMISELTA JA HÄIRINNÄLTÄ	12
Liite 1.....	14
Lähteet	16

1 JOHDANTO

Suunnitelma lapsen suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä on tarkoitettu työvälineeksi kaikille kasvattajille. Tavoitteena on lisätä henkilöstön tietoisuutta ja osaamista sekä ehkäistä ja puuttua varhaiskasvatuksessa ja esiopetuksessa ilmenevään väkivaltaan, kiusaamiseen ja häirintään. Tärkeää on yhteistyö ja avoin keskustelu huoltajien kanssa. Tavoitteena on myös luoda yhtenäinen toimintakulttuuri varhaiskasvatuksen ja esiopetuksen käytännön työhön. Tämä suunnitelma on laadittu osana Mäntsälän varhaiskasvatuksen tasa-arvohanketta 2021–2022. Suunnitelman laatimisessa on huomioitu Mäntsälän perusopetuksen ja lukion toimenpideohjelma kiusaamisen, väkivallan ja häirinnän ennaltaehkäisemiseksi ja siihen puuttumiseksi.

Varhaiskasvatuksessa ja esiopetuksessa tulee lainsäädännön mukaan lasta suojata väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä. Varhaiskasvatustlain (540/2018, 10 §) mukaan ”varhaiskasvatusympäristön on oltava kehittävä, oppimista edistävä sekä terveellinen ja turvallinen lapsen ikä, kehitys ja muut edellytykset huomioon ottaen. Lasta tulee suojata väkivallalta, kiusaamiselta ja muulta häirinnältä. Toimitilojen ja toimintavälineiden on oltava terveellisiä, turvallisia ja asianmukaisia, ja niissä on huomioitava esteettömyys.” Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki (1287/2013) edellyttää, että esiopetuksen järjestäjän on laadittava kirjallinen suunnitelma siitä, kuinka oppilaat suojataan väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä.

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden (2018) mukaan lasta tulee suojata väkivallalta, kiusaamiselta tai muulta häirinnältä suunnitelmallisen ennaltaehkäisemisen ja välittömän puuttumisen avulla. Turvallisuuden edistäminen on suunnitelmallista ja säännöllisesti arvioitua. Keskeinen osa kiusaamisen ehkäisyä on lasten vertaissuhteiden ja yhteisön hyvinvoinnin tukeminen. Henkilöstö vaalii lasten ystävyyssuhteita ja tukee lasten sosiaalisten ja emotionaalisten taitojen harjoittelua ja kehittymistä. Turvallisessa yhteisössä puututaan ristiriitoihin ja opetellaan rakentavia keinoja niiden ratkaisemiseen. Häirintä-, kiusaamis- tai väkivaltilanteista keskustellaan lasten huoltajien kanssa ja etsitään yhdessä ratkaisuja. (Opetushallitus 2018.)

Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteiden (2016) mukaan lapsella on oikeus turvallisiin oppimisympäristöihin, joihin kuuluu fyysinen, psyykinen kuin sosiaalinenkin turvallisuus. Mäntsälässä esiopetuksen henkilöstö vahvistaa lapsen tunne- ja vuorovaikutustaitoja. Henkilöstö tukee lapsen myönteisen itsetunnon kehitystä ja kaverisuhteiden muodostumista. Opettaja,

päiväkodinjohtaja tai rehtori ilmoittaa esiopetuksessa tai matkalla esiopetukseen tai kotiin tapahtuneesta häirinnästä, kiusaamisesta tai väkivallasta tilanteeseen osallistuneille huoltajille. (Mäntsälän kunnan esiopetuksen opetussuunnitelma 2019.) Varhaiskasvatuksessa ja esiopetuksessa väkivalta, kiusaaminen ja häirintä tunnistetaan, siihen puututaan ja sitä ehkäistään tietoisesti ja suunnitelmallisesti osana toimintakulttuurin kehittämistä.

2 VÄKIVALLAN, KIUZAAMISEN JA HÄIRINNÄN EHKÄISYN JA PUUTTUMISEN KEINOJA VARHAISKASVATUKSESSA JA ESIOPETUKSESSA

Väkivallan ja häirinnän ehkäiseminen ja puuttuminen

YK:n lapsen oikeuksien yleissopimuksen (19 artikla) mukaan lasta tulee suojella kaikenlaiselta väkivallalta, vahingoittamiselta ja pahoinpitelyltä, laiminlyönniltä, välinpitämättömältä tai huonolta kohtelulta ja hyväksikäytöltä, mukaan lukien seksuaalinen hyväksikäyttö. Väkivallalla tarkoitetaan käyttäytymistä, jolla vahingoitetaan, loukataan tai uhataan toista esimerkiksi fyysisesti, henkisesti tai sosiaalisesti (Ensi- ja turvakotien liitto 2020). Varhaiskasvatuksessa väkivallan kohteena voi olla työntekijät tai varhaiskasvatuksen muut lapset. Varhaiskasvatuksessa myös ulkopuolisen väkivallan uhka on läsnä. Häirintä on tiettyyn henkilöön kohdistettua käyttäytymistä, joka aiheuttaa henkilössä merkittävää emotionaalista kärsimystä (Hamarus & Kaikkonen 2013, 152).

Väkivallan ja häirinnän ehkäisyssä varhaiskasvatuksessa ja esiopetuksessa keskeistä on varhainen puuttuminen sekä yhteistyö kodin ja varhaiskasvatuksen välillä ja lasten tunnetaitojen harjoittaminen. Aikuisen rooli tunnetaitojen harjoittelussa on merkittävä, koska lapsen tunnetaidot ja kyky empatiaan kehittyvät vuorovaikutuksessa aikuisen kanssa. Lapsiryhmässä tunnetaitojen oppiminen on jatkuvaa prosessia. Pienen lapsen tunnetaitojen opettelu lähtee siitä, että hän osaa leikkiä muiden kanssa sovussa sekä hillitsee omia mielihalujaan. *Turvataitokasvatus* vahvistaa lasten itsearvostusta ja itseluottamusta. Se edistää myös lasten tunne- ja vuorovaikutustaitoja sekä hyviä kaverisuhteita. Turvataitokasvatuksen avulla parannetaan lapsen valmiuksia suojella itseään turvallisuutta uhkaavissa kiusaamisen, väkivallan, alistamisen ja ahdistelun tilanteissa. Turvataitokasvatuksen avulla lapsia ohjataan kertomaan huolistaan luotettavalle aikuiselle. ”Turvataitokasvatus on lasten omien voimavarojen ja selviytymiskeinojen laaja-alaista vahvistamista”. (Lajunen ym. 2007; Haapsalo 2016.)

Kiusaamisen ehkäiseminen ja puuttuminen

Kiusaaminen on monimutkainen ja monikerroksinen ilmiö. Kiusaamiseen liittyy tiettyjä yleispiirteitä, kuten toistuvuus, tietoisuus, vallankäyttö ja ryhmäilmiö. Pienten lasten keskuudessa kiusaamisen määrittely on haastavaa. Tavallisesti kiusaaminen kuvataan säännölliseksi ja pitkän ajanjakson aikana tapahtuvaksi yhteen lapseen kohdistuvaksi toiminnaksi. Tietoisuus on edellytys sille, että tekoa pidetään kiusaamisena. Sen tarkoitus on satuttaa ja loukata uhria. Kiusaamisessa on kyse myös vallankäytöstä ryhmässä. Kun joku lapsista kiusaa toista, se kiinnostaa myös muita lapsia. Osa ryhmän jäsenistä saattaa antaa hyväksyntänsä kiusaajalle. Kiusaamisella tavoitellaan usein valtaa ryhmässä. Pienten lasten parissa kiusaamisessa tulee huomioida se, miten lapsi itse kokee asian. Aikuisen tehtävä on toimia lapsen tulkkina, kun hänellä ei ole sanoja kertoa kokemuksistaan. (Repo 2013.)

Kiusaamisen tavat

Kiusaaminen jaetaan yleensä *suoraan ja epäsuoraan kiusaamiseen*. Suorassa kiusaamisessa kiusaaja kohdistaa teot suoraan uhriin esimerkiksi lyömällä tai potkimalla. Epäsuoraa kiusaamista on esimerkiksi porukasta poissulkeminen tai selän takana puhuminen.

Kiusaamisen muodot voidaan jakaa myös seuraavasti: *fyysinen kiusaaminen, sanallinen kiusaaminen ja psyykkinen kiusaaminen*

Fyysinen kiusaaminen

- Lyöminen
- Potkiminen
- Kamppaaminen
- Esteenä oleminen
- Vaatteiden repiminen
- Nipistely
- Kivien ja hiekan heittäminen
- Leikkien sotkeminen

Sanallinen kiusaaminen

- Haukkuminen
- Nimittely
- Härnääminen
- Lällättäminen
- Vaatteiden, hiusten ym. kommentointi

Psyykkinen kiusaaminen

- Uhkailu
- Manipulointi
- Kiristäminen
- Ilveily, ilmeily
- Poissulkeminen
- Leikin sääntöjen muuttaminen
- Selän takana puhuminen
- Puhumatta jättäminen

Kiusaamisen ehkäiseminen

”Kiusaamisen ehkäiseminen on kasvatusta tasa-arvoiseen yhteiskuntaan, jossa yksilöt kannattelevat ja kunnioittavat toinen toisiaan.”

Repo, 2013

Kiusaamisen varhainen ehkäiseminen ja siihen puuttuminen lisäävät lasten psykologista, sosiaalista ja fyysistä turvallisuutta. Keskeinen osa kiusaamisen ehkäisyä on lasten vertaissuhteiden ja yhteisön hyvinvoinnin tukeminen. Lapsen kokonaisvaltaiseen kehitykseen vaikuttaa hyvä vertaisryhmä, jossa lapsi voi solmia ystävyssuhteita, kuulua ryhmään ja siten se kehittää myös monipuolisesti lapsen sosiaalisia ja tiedollisia taitoja. Kiusaamisen ehkäisyssä on tärkeää opettaa lapsille vuorovaikutus- ja itsesäätelytaitoja, moraalia sekä tunne- ja empatiataitoja. Tunnetaidot ja kyky empatiaan kehittyvät hiljalleen vuorovaikutussuhteessa turvallisen aikuisen kanssa. Kiusaamisen vastaisessa työssä yhteistyö vanhempien kanssa on merkityksellistä. (Repo 2016; Opetushallitus 2018.)

Taitojen oppimisen kannalta aikuisen rooli on merkittävä. Kiusaaminen on monimutkainen ilmiö, ja sen ehkäisyssä tarvitaan tietoista ja johdonmukaista toimintaa. Tärkeää on aikuisten sitoutuminen ja osallistuminen kiusaamisen ehkäisyyn ja puuttumiseen. Jokaisen kasvattajan velvollisuus on ehkäistä ja puuttua kiusaamistilanteisiin. Aikuisen vastuulla on ryhmän me-hengen luominen, joka vahvistaa yhteenkuuluvuuden tunnetta ryhmässä. (Repo 2016.) Kiinnittämällä huomiota kiusaamisen ehkäisyyn varhaiskasvatuksessa ja esiopetuksessa voidaan vähentää myös koulukiusaamista. (MLL 2017.)

Kiusaamiseen liittyvät roolit

Kiusaaminen on ryhmäilmiö ja kiusaamisen roolit eivät ole pienten lasten parissa helposti tunnistettavissa. Ryhmässä lapsille muodostuu kiusaamiseen liittyen erilaisia rooleja, joita ovat kiusaaja, kiusattu ja kiusaamista ylläpitävät roolit: apuri, vahvistaja, puolustaja ja sivustaseuraaja. Ryhmässä on tärkeää luoda aikuisten yhteiset pelisäännöt kiusaamiseen puuttumiseen, koska se heikentää kiusaamista tukevia rooleja. (Repo 2013.)

Kiusaamisen ehkäisyn periaatteet pienten lasten parissa

Sensiitiivinen aikuinen

Keskeistä aikuisen ja lapsen välille muodostunut lämmin ja kunnioittava suhde. Aikuinen havaitsee lapsen aloitteet ja viestit ja vastaa niihin.

Lapsi tarvitsee kokemusta myönteisestä vuorovaikutuksesta. Kasvattajalla on vastuu kannattelevan ja myönteisen ilmapiirin luomisesta.

Oikeudenmukaisuus

”Oikeudenmukaisuutta on se, että lapsi nähdään omana itsenään ja häntä kunnioitetaan sellaisenaan. *Oikeudenmukaisuus edellyttää sen hyväksymistä, että lapset tarvitsevat eri määrän saadakseen yhtä paljon.*”

Sanat lapsen identiteetin muotoutumisessa

Lapsi tarvitsee kokemuksen siitä, että hän tuottaa iloa muille. Aikuinen vahvistaa sanoillaan lapsen identiteetin muodostumista. Aikuisen odotukset lapsesta näkyvät tavasta, miten hän puhuu lapselle.

Lasten tasa-arvoinen kohtaaminen

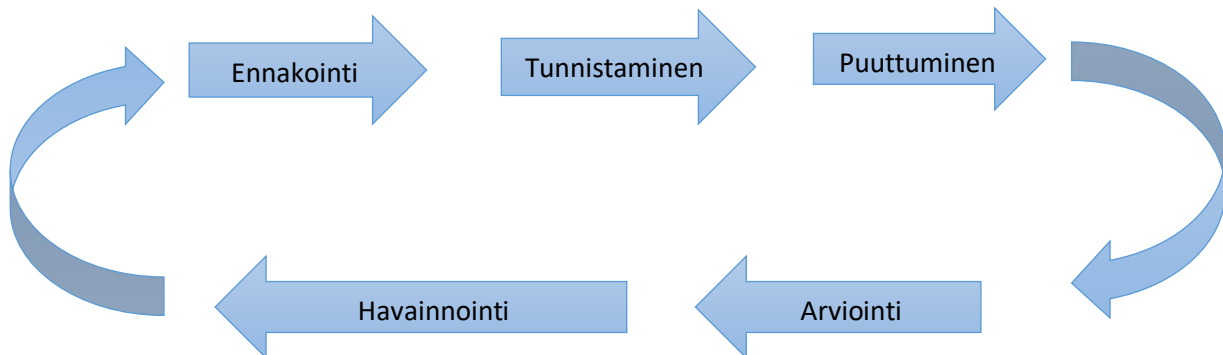
Tasa-arvon edistäminen laajentaa lapsen mahdollisuuksia osallistua ja vaikuttaa elämäänsä myöhemmin sekä estää kiusaamiseen liittyvien roolien syntymistä.

Laadukas peruspedagogiikka

”Kiusaamisen ehkäisy on laadukasta peruspedagogiikkaa, joka toteutetaan arjen tilanteissa.”

(Lähde: Repo 2013.)

Kiusaamisen ehkäisyn toimintamalli

(Haapsalo, Kirkkopelto & Repo 2016, liite 2)

Lapsen taitoja kehittävät pedagogiset menetelmät:

- Tarjotaan lapsille runsaasti iloa tuottavaa, sopivasti haastavaa ja pedagogista toimintaa, kuten: taidekasvatusta, musiikkia, liikuntaa, kirjallisuutta, matematiikkaa, vesileikkiä, keittiöpuuhia, askartelua, leikkejä jne.
- Positiivinen ilmapiiri lisää lasten yhteenkuuluvuuden ja osallisuuden tunnetta. Tärkeää on, että lapset saavat yksin ja yhdessä kokea oppimisen oivaltamista ja heille on tarpeeksi tarjolla mielekästä tekemistä.
- ”Lapsen kannattelu sisältää turvallisen rajojen asettelun. Pedagogisesti sensitiivinen aikuinen tarjoaa tukirakenteen, rohkaisua, tarvittaessa apua sekä myönteisen palautteen.”
- Kiusaamistilanteet tapahtuvat varhaiskasvatuksessa pääsääntöisesti vapaan leikin tilanteissa. Aikuisen tulee ottaa vahva rooli vapaissa leikeissä; leikin havainnoinnissa, ohjaamisessa ja siihen osallistumisessa.
- Oppimisympäristön monipuolinen rakentaminen (fyysinen, psyykinen, sosiaalinen, kognitiivinen ja emotionaalinen ympäristö).

(Repo 2013.)

Kiusaamisen puuttumisen malli

Tehdään
havainto
kiusaamisesta

KIUSAAMISEN KARTOITUS

- Kirjataan tapahtumat: miten, milloin ja millaista kiusaamista esiintyy?
- Ketkä ovat olleet mukana kiusaamisessa?
- Keskustellaan lapsiryhmän kanssa tapahtuneesta.
 - Keskustellaan kiusaajan/kiusatusen kanssa.
 - Keskustellaan lasten vanhempien kanssa.
- Sovitaan, miten sitoudutaan kiusaamisen ehkäisyyn yhdessä.

JOS KIUSAAMINEN JATKUU

- Keskustellaan yhteisesti kiusaajan ja kiusatusen perheen kanssa (mukana mahdollisesti esimies).
- Sovitaan yhteisesti ne tukitoimet, jotka ovat tarpeen kiusatusen ja kiusaajan kannalta.

TUKITOIMET EIVÄT OLE RIITTÄNEET!

Jatketaan työskentelyä tarvittavien verkostoyhteistyötahojen kanssa.

TUKITOIMET RIITTIVÄT!

Pidetään huolta seurannasta.

LAPSEN HYVINVOINTI JA OPPIMINEN

(Lähde: Haapsalo, Kirkkopelto, Repo 2016, liite 4)

MiniVerso

Mäntsälän kunnan varhaiskasvatussyksiköissä on käytössä MiniVerso– sovittelumalli, joka on osa varhaiskasvatuksen toimintakulttuuria lapsen oikeuksien ja osallisuuden vahvistamiseksi ristiriitatilanteissa. Toimintamallissa sovittelukoulutuksen saanut henkilökunnan jäsen auttaa lapsia itse löytämään ratkaisuja ristiriitoihinsa. Lasta kunnioitetaan ja kuunnellaan oman riitansa ja sen ratkaisunsa asiantuntijana.

Lapsen rauhoittaminen ja tunnesäätelyn tukeminen–materiaali

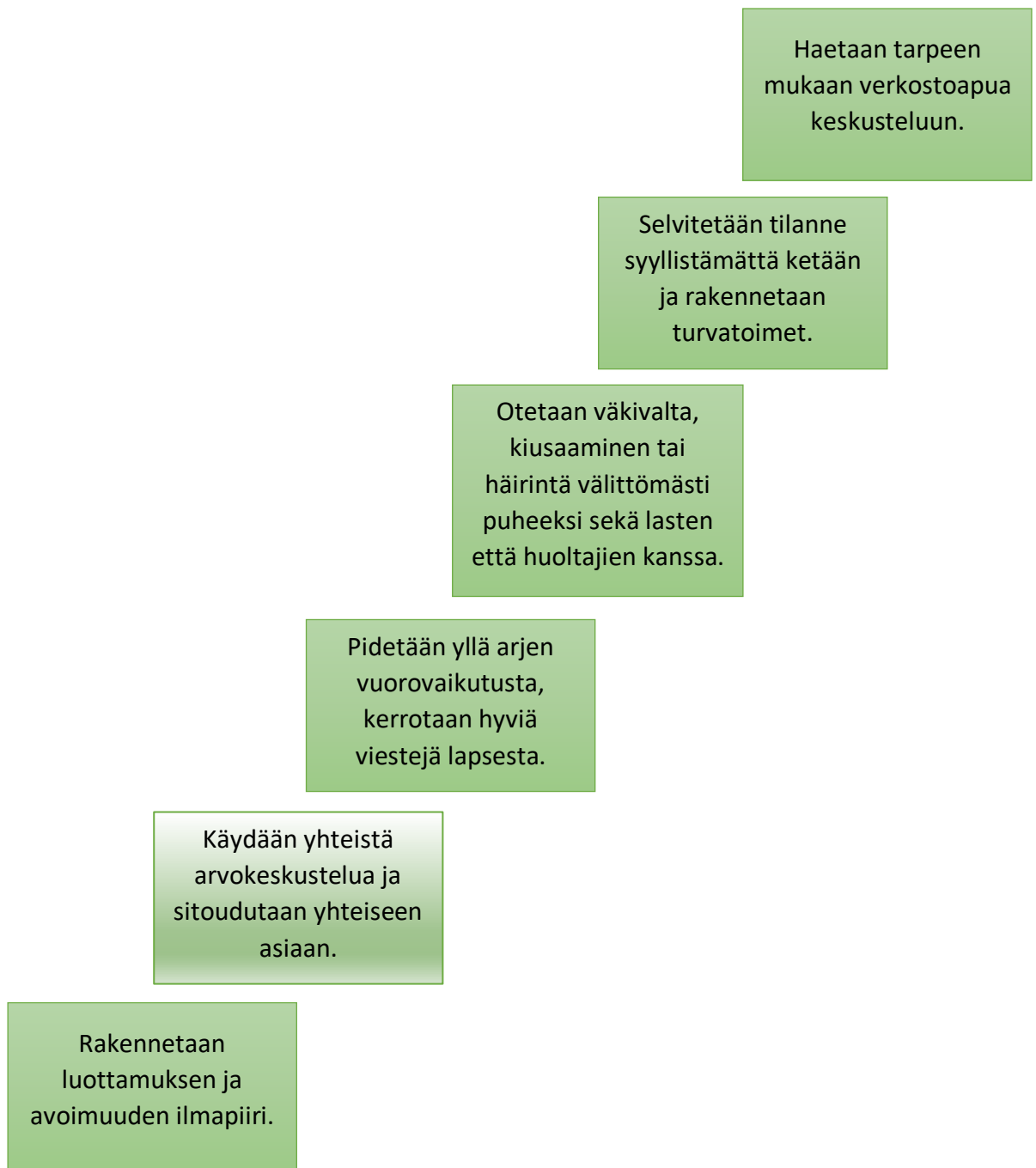
Lapsen rauhoittaminen ja tunnesäätely-materiaalissa kuvataan lapsen tunnesäätelytaitojen kehittymistä ja lapsen tahtovaiheen ilmenemistä kehitystä eteenpäin vievänä voimana sekä haasteena. Päiväkodissa kasvattajat joutuvat usein tekemisiin lapsen tunnesäätelypulmien kanssa, joihin materiaali antaa keinoja ennakoivalla toiminnalla. Materiaalissa mallinnetaan myös lapsen aggression turvallista kohtaamista.

Yhteistyö huoltajien kanssa

Kaiken väkivallan, kiusaamisen ja häirinnän vastaisen työn pohja ja edellytys on saumaton yhteistyö lasta ympäröivien aikuisten kesken. Hyvä yhteistyö huoltajien ja henkilöstön kesken tukee lapsen kasvua ja oppimista sekä kotien kasvatustehtävää ja auttaa henkilöstöä heidän työssään. Huoltajien ja henkilöstön päivittäiset kohtaamiset ovat esimerkkinä lapselle aikuisten vertaissuhdetaidoista. Aikuisten yhteinen dialogi synnyttää luottamuksen ja avoimuuden hengen yhteistyölle. Varhaiskasvatuksessa ja esiopetuksessa on tärkeää ottaa huoltajat mukaan yhteiseen arvokeskusteluun esimerkiksi vanhempainilloissa. (Haapsalo ym. 2020.)

Väkivallan, kiusaamisen ja häirinnän ehkäiseminen ovat aina sekä kodin ja varhaiskasvatuksen/ esiopetuksen yhteinen asia. Hyvä yhteistyö (kasvatuskumppanuus) on pohjana sille, että yhdessä voidaan pohtia ratkaisuja erilaisiin tilanteisiin. Huoltajien tulee tietää, millaiset vuorovaikutussuhteet lapsella on ryhmässä. Tärkeää on hyödyntää huoltajien tuntemusta omasta lapsestaan.

Yhteistyön askeleet huoltajien kanssa

(Lähde: Haapsalo, Kirkkopelto, Repo 2016, liite 3)

3 YKSIKKÖKOHTAINEN SUUNNITELMA LAPSEN SUOJAAMISEKSI VÄKIVALLALTA, KIUUSAAMISELTA JA HÄIRINNÄLTÄ

Yksikkökohtainen suunnitelma lapsen suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä laaditaan yksiköissä lukuvuoden alkaessa. *Suunnitelman laatiminen alkaa yhteisestä arvokeskustelusta*; millaisia kasvatuservoja yksikössä on ja miten ne näkyvät arjessa? Millaisia arvoja on varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa 2018 tai esiopetuksen opetussuunnitelman perusteissa 2014? Yhteisen arvokeskustelun avulla varmistetaan yhteinen näkemys ja jokaisen henkilöstön jäsenen sitoutuminen väkivallan, kiusaamisen ja häirinnän ehkäisemiseen ja puuttumiseen. Suunnitelmaan kirjataan konkreettisia tapoja, miten arvojen mukaista toimintaa toteutetaan. (Kirves & Stoor-Grenner; Repo 2013.)

OHJEET SUUNNITELMAN TÄYTTÄMISEEN

1. Mitä väkivalta, kiusaaminen ja häirintä on? Yksikön yhteinen näkemys.

- Kirjataan ryhmän yhteinen näkemys siitä, mitä väkivalta, kiusaaminen ja häirintä on sekä mikä on sen ehkäisemisen ja puuttumisen tavoite?
- Käydään yhteinen arvokeskustelu

2. Kuinka ehkäisemme väkivaltaa, kiusaamista ja häirintää?

- Kirjataan yhteinen näkemys siitä, mitkä ovat väkivallan, kiusaamisen ja häirinnän ehkäisyn keinot ja menetelmät.
- Esimerkiksi aikuisen toiminnan kautta: aikuisen toiminta yksittäisen lapsen kanssa, toiminta lapsiryhmässä ja toiminta työyhteisössä.

3. Kuinka puutemme ja käsittelemme väkivallan, kiusaamisen ja häirinnän tilanteita?

- Kirjataan miten väkivallan, kiusaamisen ja häirinnän tilanteisiin puututaan?
- Kirjataan konkreettisia puuttumisen keinoja.

4. Yhteistyö huoltajien kanssa

- Miten huoltajat otetaan mukaan suunnitelmaan laatimiseen käytännössä?
- Miten he voivat vaikuttaa suunnitelman sisältöön?

5. Suunnitelman arviointia:

- Miten ja milloin suunnitelmaa arvioidaan? Ketkä arvioivat?
- Miten suunnitelmasta tiedotetaan ja miten uudet työntekijät perehdytetään asiaan?
- Sovitaan, kuka hoitaa vastuut sekä milloin ja miten tilanteet dokumentoidaan?

PÄIVITTÄMINEN, ARVIOINTI JA TIEDOTTAMINEN

Väkivallan, kiusaamisen ja häirinnän ehkäisy ja puuttuminen vaatii suunnitelmallista ja pitkäjänteistä työtä, jossa arviointi on tärkeä osa kokonaisuutta. Yksikössä sovitaan, milloin suunnitelmaa arvioidaan, kuitenkin vähintään kerran lukuvuoden aikana. Arvioinnin pohjalta seuraavalle lukuvuodelle asetetaan uudet tavoitteet lapsen suojelemiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä. Suunnitelmasta voidaan tiedottaa huoltajille esimerkiksi vanhempainilloissa, jossa suunnitelmaa avataan heille ja heillä on mahdollisuus esittää kysymyksiä. Sovitaan myös, missä suunnitelma on kaikkien saatavilla ja nähtävillä.

Liite 1

VARHAISKASVATUKSEN/ESIOPETUKSEN SUUNNITELMA LAPSEN SUOJAAMISEKSI VÄKIVALLALTA, KIUUSAAMISELTA JA HÄIRINNÄLTÄ

Lukuvuosi _____ – _____ Laadittu _____

Yksikkö _____

1. Mitä väkivalta, kiusaaminen ja häirintä on? Yksikön yhteinen näkemys.	2. Kuinka ehkäisemme väkivaltaa, kiusaamista ja häirintää?
3. Kuinka puutumme ja käsittelemme väkivallan, kiusaamisen ja häirinnän tilanteita?	4. Yhteistyö huoltajien kanssa

Suunnitelman arviointi ja seuranta:

Lähteet:

Ensi- ja turvakotien liitto. 2021.

https://ensijaturvakotienliitto.fi/?gclid=EAlalQobChMIoc_oq4eD8gIVq0WRBR0zYg8bEAAYASAAEgKD-_D_BwE

Haapsalo, T. 2016. Lapsen tunnekasvatus. Teoksessa (toim.) T. Haapsalo, K. Kirkkopelto & L. Repo. Mun ja sun juttu. Lasten sosiaalisten taitojen vahvistaminen kiusaamisen ehkäisyssä. Helsinki: Seurakuntien Lapsityön Keskus ry.

Haapsalo, T., Kirkkopelto, K., Kauppila, E., Nousiainen, K. & Repo, L. 2020. Meidän juttu. Kiusaamisen ehkäisy vertaisryhmissä. Helsinki: Lasten keskus.

Haapsalo, T., Kirkkopelto, K. & Repo, L. 2016. Mun ja sun juttu. Lasten sosiaalisten taitojen vahvistaminen kiusaamisen ehkäisyssä. Helsinki: Seurakuntien Lapsityön Keskus ry.

Hamarus, P. & Kaikkonen, P. 2013. Kiusaamisen määritelmät ja määrittely. Teoksessa Asunmaa, T. & Vainionpää, J. (Toim.) Samalta viivalta 7. Valtakunnallisen kasvatusalan valintayhteistyöverkoston (VAKAVA) kirjallisen kokeen aineisto 2013. Jyväskylä: PS-kustannus, 152.

Kirves, L. & Soor-Grenner, M. 2010. Kiusaamisen ehkäisy varhaiskasvatuksessa. Kiusaamisen ehkäisyn ja puuttumisen suunnitelman laatiminen. Helsinki: Mannerheimin lastensuojeluliitto & Folkhälsan.

Lajunen, K., Andell, M., Jalava, L., Kemppainen, K., Pakkanen, M. & Ylenius-Lehtonen, M. 2007. Turvataitoja lapsille. Helsinki: Stakes.

MiniVerso. 2021. <https://sovittelu.com/vertaissovittelu/koulutukset/miniverso/>

Mäntsälän kunnan esiopetuksen opetussuunnitelma 2020.

Mäntsälän kunnan varhaiskasvatuksen opetussuunnitelma 2019.

Opetushallitus. 2014. Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014. Määräykset ja ohjeet 2016:1. 3.painos.

Opetushallitus. 2018. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2018. Määräykset ja ohjeet 2018:3a.

Repo, L. 2016. Pikin kanssa kiusaamista ehkäisemään. Teoksessa (toim.) T. Haapsalo, K. Kirkkopelto & L. Repo. Mun ja sun juttu. Lasten sosiaalisten taitojen vahvistaminen kiusaamisen ehkäisyssä. Helsinki: Seurakuntien Lapsityön Keskus ry.

Repo, L. 2013. Pienet lapset ja kiusaamisen ehkäisy. Jyväskylä: PS-kustannus.